

Omgang met de eindigheid vanuit een antropologisch perspectief

1.

De temperatuur kon in Noord-Ghana al gauw oplopen tot zo'n veertig graden en deze dag was dat zeker gelukt. In de schaduw achter mijn huis probeerde ik zo min mogelijk te bewegen. Toen klonk plotseling het getoeter van een auto: het was de priester van het dorp die zijn pick-up truck voorreed en met wie ik een bezoek zou gaan brengen aan een traditionele 'Dagaare'-begrafenis. De plaats van bestemming naderend, werd al snel duidelijk dat er iets bijzonders gaande was; honderden mensen hadden zich verzameld op een open plek in het savanneachtige landschap en het geluid van trommels en xylofoons zwol aan. Boven de menigte leek een soort uitkijktoren te zijn gebouwd, maar dat was een verkeerde observatie van mijn kant: de priester vertelde op zakelijke toon dat het om een overdekt podium ging, waarop men het lichaam van de overledene in een stoel had geplaatst.

Mijn hart sloeg over... In Nederland had ik al heel wat begrafenissen meegemaakt en zelfs dode mensen van dichtbij gezien, maar in een stoel? En in deze hitte? Met het lood in de schoenen liep ik in de richting van de open plek. Maar de eerste schrik maakte al snel plaats voor iets anders, want wat onmiddellijk opviel, was de liefdevolle manier waarop de man in kwestie was aangekleed. Op zijn schoot lag een glimmend gepoetst jachtgeweer, mooie leren schoenen aan zijn voeten en daarvoor een foto geplaatst van hem in levende lijve, fier in de camera kijkend. Om het podium heen lagen fietswrakken waar een aantal oudere mannen aan leek te sleutelen. Was dit een soort performance art? Ik begreep er helemaal niks van. Lachend legde de priester uit dat het bij dit soort begrafenissen gebruikelijk was om datgene wat het dagelijks leven van de gestorvene had getypeerd, uit te beelden. Deze man moest dus fietsenmaker geweest zijn. Mijn aandacht werd vervolgens getrokken door de vrouwen die in lange rijen een dans uitvoerden, intussen geld op de grond werpend dat –zo hoorde ik later- voor de nabestaanden bestemd was. Buren kwamen aanzetten met grote pannen soep, een groepje mannen onder een boom maakte muziek en een jonge vrouw die overmand leek te worden door verdriet, werd door twee andere vrouwen stevig vastgepakt en getroost.

Deze begrafenis vormde een vloeiend samenspel waarbinnen iedereen precies wist wat zijn of haar taak was. Alles werd met elkaar gedeeld: eten, drinken, het verdriet, maar ook blijdschap, om het leven van die fietsenmaker en om dat van de mensen zelf, dat zij er allemaal nog waren. In zijn levenswerk 'The Soul of Africa' schrijft antropoloog Klaus Müller hierover: 'Iemand die is heengegaan, de laatste eer bewijzen, is in Afrika voor verwanten, buren en vrienden een vanzelfsprekende plicht. En hoewel de dood banden doorsnijdt, versterkt hij de band tussen de nabestaanden.'

2.

De eindigheid van het menselijk bestaan is een universeel gegeven, maar de omgang ermee verschilt sterk van cultuur tot cultuur, dat heb ik tijdens mijn onderzoekservaringen in Ghana aan den lijve ondervonden. Alleen al het begrip 'eindigheid' levert een interessant verschil in visie op, want dat is daar, net als in vele andere Afrikaanse landen overigens, niet zo erg gangbaar. Apparaten die wij allang hadden weggegooid, krijgen er nog een derde, vierde, vijfde leven. En dat geldt op een andere manier ook voor de mensen zelf: de gedachte is dat wanneer iemand sterft, hij of zij wordt opgenomen in een lange lijn van voorvaders en moeders en zo voortleeft in de wereld van de nabestaanden. Dat kun je zelfs als buitenstaander merken: van ieder drankje dat wordt genuttigd, sprenkelt men enkele druppels op de grond zodat de voorouders zich eveneens kunnen laven, en bij moeilijke beslissingen worden ze aangeropen, óók door vrome christenen of moslims overigens. Het bestaan is er alleen in de letterlijke zin van het woord eindig.

3.

'The continent of death' wordt Afrika door cynici wel genoemd en hoezeer ik ook een hekel heb aan die term, is het deels waar: de dood ligt er voortdurend op de loer, kan zomaar toeslaan; een op de zes kinderen onder de Sahara haalt zijn vijfde levensjaar niet, om maar een wrang statistisch gegeven te noemen. Wat een groot misverstand vormt, is de gedachte dat mensen op dat 'continent of death' ook makkelijker met de dood om zouden kunnen gaan. Maar de dood went nóóit, nergens, en het verdriet om verloren vrienden en familieleden is in Afrika even hartverscheurend als het in Nederland kan zijn. Het verschil zit hem hierin dat de dood als een vanzelfsprekender onderdeel van het bestaan beschouwd wordt en er dus minder een taboe op rust. Tussen de belwinkels en groentestalletjes staan doodskisten te koop aangeboden, families picknicken op het graf van hun overleden geliefde en er is werkelijk niemand die daar moeilijk over doet. Ook in de taal neemt de dood een prominente rol in, er zijn boekenkasten vol geschreven over Afrikaanse spreekwoorden die hier betrekking op hebben. De Ghanese woorden 'Ahaban mono tew, na nea aguru nso tew' bijvoorbeeld, betekenen: 'het droge blad valt, maar het groene blad kan ook vallen' wat zoveel wil zeggen als: Of je nu oud of jong bent, slim of dom, de dood kan een ieder zomaar overvallen.

4.

Dit spreekwoord lijkt zo uit Prediker geplukt, en dan met name uit het hoofdstuk dat zojuist werd voorgelezen: 'Een en hetzelfde lot treft de rechtvaardige en de slechterik, de goede en de kwade, de reine en de onreine' (...) Allemaal gaan we op een dag. 'Op naar de doden!' Maar Predikers visie op het hiernamaals heeft weinig van doen met Afrikaanse voorouderverering: 'De doden weten helemaal niets, alle kennis en wijsheid gaat op weg naar het dodenrijk verloren.' Zijn woorden klinken op het eerste gehoor wat cynisch en angstaanjagend. Bij hem geen zoete bespiegelingen over een hemel waar je al je reeds overleden geliefden weer tegenkomt; en God neemt in zijn teksten ook een bescheiden rol in.

Maar zijn verhandelingen zijn zeer bijbels. Prediker was een Jood en het Jodendom heeft opvallend weinig op met speculaties over een hiernamaals. Of, zoals de Joodse schriftgeleerde Israël Tabaksblat het zei: 'Wij hebben ons bezig te houden met het hier en nu. De eeuwigheid van Gods woord is dat het hier en nu werkt. Wat daarna komt, is buiten ons bereik, daar heeft nog niemand ooit iets over kunnen zeggen.'

5.

Moeten we de woorden van Prediker dan lezen als een oproep tot hedonisme, tot 'er lekker op los leven, omdat er verder toch niets is'? Dat lijkt een beetje zo, maar hij bedoelt iets heel anders als hij zegt: 'Eet met vreugde je brood en drink met vrolijk hart je wijn.' Hij voegt er twee belangrijke zinnen aan toe: 'Want sinds lang heeft God plezier in wat je doet,' en: 'Alles wat je hand vindt om te doen, doe dat met al je kracht.' Het gaat erom dat je waarde toekent aan het leven dat je gekregen hebt. De woorden sporen je aan om je best te doen, niet bij de pakken neer te gaan zitten. En dat gaat veel verder dan alleen maar voor je eigen plezier leven. 'Maak vrienden, kijk naar het leven met de man of vrouw die je liefhebt.' (...) 'Verheug je zolang je er bent onder de zon.' Precies zo gebeurde dat op die bewuste begrafenis in Noord-Ghana. In het verdriet om hun geliefde vriend, wisten ze elkaar overeind te houden, raakten rouw om de doden en blijdschap om de levenden op een bijzondere manier met elkaar vervlochten.

6.

Hoe zit dat met ons, hier vandaag bijeen? De begrafenis cultuur in Nederland mag dan een behoorlijke emancipatie doorgemaakt hebben getuige de kunstwerken, molentjes en teddyberen die de huidige graven sieren, maar de omgang met het idee van eindigheid ligt een stuk gecompliceerder. Het is iets waar velen van ons liever niet teveel aan denken. Integendeel. Kort geleden voorspelden wetenschappers in een televisieprogramma dat het over een decennium of twee niet meer uitzonderlijk is dat Nederlanders de leeftijd van 120 bereiken. De betrokkenen gaven allerhande tips over de manier waarop je die leeftijd het beste kon halen. De tendens lijkt om zo oud mogelijk te willen worden maar dan wel het liefst zonder te verouderen. Eerbied voor grijze haren is iets van vroeger, nu zijn het de anti-rimpelcrèmes, kleurspoelingen en sportscholen die hun werk moeten doen, die de 'tijd van mooi zijn' moeten verlengen en de 'tijd van schamen' zolang mogelijk moeten uitstellen. De vergankelijkheid boezemt ons angst in, omdat het een van de weinige dingen is waar we geen controle over hebben. We kunnen steeds vaker kanker genezen, maar de dood genezen wij niet, vrij vertaald naar het lied 'Zwemmen en Varen' dat hier vorige week nog gezongen werd.

7.

Bij dit hele verhaal moet een belangrijke kanttekening geplaatst worden, want er is een vorm van dood die wél te genezen valt. De dood als systeem, als metafoor voor een wereld waarin mensen onderdrukt worden. De anekdotes over Afrikaanse begrafenisrituelen mochten misschien amusant klinken, maar er zat ook een ernstigere ondertoon in. Een die betrekking heeft op het feit dat deze wereld zo ongelijk in elkaar zit dat het mensen in een land als Ghana dwingt om de dood als deel van hun dagelijks leven te beschouwen. Die 'dood als systeem' dient bestreden worden, daar moeten politieke leiders, maar ook wijzelf ons voortdurend aan herinneren, hoe moeilijk die opgave misschien ook is.

8.

En wat hebben wij hier vandaag bijeen aan die verhalen uit Prediker en uit het verre Ghana? Misschien lukt het om iets minder krampachtig te leven, niet zo bang te zijn voor de vergankelijkheid die een volstrekt natuurlijk onderdeel van het bestaan is. Verzamel je geliefden om je heen, doe wat je moet doen en wees niet bang om elkaar een schouder te bieden, om het gemis van overleden geliefden bespreekbaar te maken. Gedenk hen, daarmee houd je ze levend, iets waartoe de Joodse traditie voortdurend oproept. Steek een kaars voor ze aan, draag een foto van ze mee, of sprenkel, je weet maar nooit, wat water op de grond... En zing, om:

Tijd van leven om met velen, brood en ademtocht te delen, wie niet geeft om zelfbehoud, leven vindt hij honderdvoud.

Zo moge het zijn.

Geeske Hovingh.